

ARCHETIPUL CULTURAL ȘI CONCEPTUL DE TRADIȚIE

Doina DAVID și Călin FLOREA

Abstract

A humanistic approach of the phenomenon of social change and of the technologic impact on it, presupposes a clear cut delineation of the individual's role in society by a thorough canvassing of the individuals' interrelations. An individual cannot be represented as isolated but as creating and entering a system of relations that are determined by certain productive forces which generate a structure that is proper for each social system on each stage of its social development. Perception and analysis of each individual according to such coordinates is helpful to our analysis in that change perception should start from the individual towards society, since it is the individual that cumulates all prerogatives through which social development is galvanized. Our conclusions are based on a study performed from the perspective of an interdisciplinary approach of the social.

Mai mult ca oricând, la acest început de mileniu revine în actualitate într-un mod acut problema crizei identitare a națiunilor, într-un context istoric în care, paradoxal, există impresia că lumea se îndreaptă spre modele și forme supra-naționale de integrare istorică și culturală. Acest fenomen, întâlnit tot mai pregnant în lumea contemporană, naște o serie de interogații cărora filosofia, antropologia culturală și, nu în ultimul rând, istoria trebuie să găsească răspuns la toate aceste întrebări.

Există o îndreptare aproape obsedantă a lumii contemporane atât spre **etnicitate**, spre specific național, spre particular cât și spre integrarea acestuia în universal. Este oare acest fenomen unul legitim impus de “erupțiile” și “manipulările” politice, istorice, informaționale actuale? sau este un proces de reviriment al unei problematici ce părea demult soluționată?

Acestea sunt simple întrebări ce nasc alte și alte interogații și puncte de vedere, toate constituite pe un fond istoric străbătut de un adevărat “seism” european, est-european, unde se resimte tot mai puternic “revanșa identitară”. Sentimentul întoarcerii spre identitate istorică, națională, culturală este tot mai mult alimentat de izvorul identitar – matricea popoarelor.

Archetipul cultural al popoarelor explică și exprimă tradițiile ce țin de: social, politic, religios și, nu în ultimul rând, de elementele ce aparțin fondului simbolic al culturii. Azi nu se mai poate pune problema nonangajării noastre în discursul teoretic și practic atunci când este vorba de identitate. Temeiul acestei angajări este impus de însăși conjunctura istorică actuală, de însăși tendințele divergente de integrare și dezintegrare europeană, în contextul în care peste această direcție se suprapune și “provocarea” identității, într-un spațiu și timp istoric în care specificitatea și identitatea națională este obligată să se redefinească prin deschiderea sa spre noile configurații geo-politice, istorice, culturale ale lumii. Aproape violent este adusă în actualitate problema identității popoarelor europene în tendința vădit generală de integrare și universalizare.

Valorile și traiectoriile evoluției istorice s-au inversat; Europa și-a “revizuit” raportul de forțe, tendințele hegemonice ale imperiilor au lăsat loc tendințelor de trecere

spre național, spre evoluție istorică, politică și culturală unde pregnant se resimte articularea spiritului național.

Rămâne însă de văzut dacă acest fenomen, determinat și de “impactul” transformărilor și “revizuirilor” național-istorice, va evolua spre accentuarea elementului identitar sau va păstra acest accent articulând în mod fericit particular - individualul cu universalul.

Tendința actuală a popoarelor est-europene nu poate fi decât păstrarea identității culturale, într-un spațiu în care există tot mai vizibil impusă atât integrarea economică și politică, cât și acceptarea integrării culturale prin pierderea constantei culturale. Se pare că ne aflăm nu doar geografic și politic pe un plan al interferențelor și bifurcațiilor între est și vest, dar ne situăm și într-un plan al “alegerilor” și opțiunilor în ce privește analiza noastră legată de identitatea națională.

Fie că acceptăm sau nu Occidentul are tendința integrării economice și culturale, pe când Europa Estică a devenit personajul unor “scenarii” cu vădite tendințe de autodefinire identitară. Va reuși oare Estul integrarea cu Vestul Europei, păstrând inerenta diferențiere națională și culturală? Va reuși ca prin elementele atât de diverse ca identitate să realizeze integrarea fără să-și piardă specificul național și dinamica lăuntrică? Va reuși să realizeze integrarea fără să-și piardă identitatea și fără să se întoarcă spre trecutul istoric în care s-a considerat a fi rezolvată problema identității?

Este nevoie de o nouă abordare a problematicii naționale, culturale, impusă de actualul sens al istoriei?

Toate acestea sunt doar câteva întrebări ce doresc să-și găsească răspunsul în această lucrare. Suntem departe de a considera epuizată această problematică într-o singură lucrare; tematica este generoasă dar și plină de hățișuri și capcane, este complexă și polivalentă; pot fi atinse doar tangențial aspectele fundamentale ale acestei teme legate de: specific, identitar, particular și universal, atunci când discursul are drept subiect și obiect de analiză arhetipul cultural, matricea spirituală, diversitatea culturală, simbolistica și formele creației ca semne distinctive într-un spațiu istoric și cultural-valoric pluriform.

Tocmai datorită complexității acestei tematici lucrarea de față s-a oprit doar asupra unui “fragment” de referință al vastului câmp informațional supus analizei. Există posibilitatea de a cădea în păcatul de a fi considerată desuetă întoarcerea și reîntoarcerea la studiul a ceea ce numim generic “etnic”, așa după cum putem fi acuzați de abordarea unei teme acceptată a fi obsesia sfârșitului de mileniu și începutului de secol XXI.

Asumându-mi toate aceste inerente riscuri am considerat că această problematică, a identității naționale exprimată și prin cultură este mult prea vastă pentru a putea fi considerată epuizată. Este adevărat, paradigma, presuposițiile ontologice, antropologice, istorice, axiologice și epistemologice pentru cultura noastră au fost stabilite. Ceea ce noi putem însă să realizăm este schițarea unui crochiu cu noi tușe valorice ce pot întregi sau accentua aspectele deja cunoscute, ce pot oferi un unghi de vedere asupra unei realități și experiențe variate și complexe.

Analiza noastră este una cu un caracter pregnant teoretic, bazată pe aspecte concrete descoperite în urma incursiunilor atât în antropologia artelor, în folclor, în

hermeneutică, cât și în semnificarea și resemnificarea simbolurilor arhaice, a acelor care sunt încă vii și prezente în cultura tradițională chiar în contextul pierderii hiperraționalității gândirii arhaice.

Din punct de vedere metodologic am utilizat un scenariu teoretic, susținut de aspecte real - empirice descoperite în incursiunile realizate în teren, acolo unde există încă elemente ce țin de prototraditie, elemente ce pot fi supuse reflexiei și analizei noastre, fără însă a avea pretenția descoperirii structurilor semantico - semiotice cu aceeași încărcătură valorică pe care au avut-o “ab origine”.

Planului teoretic al analizei i s-a suprapus cel al praxisului, concretizat în elemente legate de ritualuri, magie, folclor și nu în ultimul rând, în simboluri arhaice regăsite în reprezentări specifice creației tradiționale. Toate aceste date au fost însumate într-o analiză secundară, subsidiară celei teoretico-matriciale.

Concluziile analizei teoretice s-au constituit în matrice pe care le considerăm reprezentative, susținute informațional și valoric de către datele oferite de acțiunile din teren, dacă ținem cont de faptul că, partea tezei legată de simbol analizează elemente obținute în urma studiului de teren efectuat în județul Mureș, concret în localitățile aflate pe cursul Mureșului, Târnavei și Beicii; acolo unde am descoperit elemente de tradiție românească materializate în creații artistice, folclorice și ritualice.

Analiza noastră la un moment dat apare schematică, conturată numai prin câteva accente; mi-am asumat acest risc în ideea că generozitatea acestei teme este atât de mare încât abordarea noastră complexă este imposibilă. Ceea ce am dorit să atingem prin această lucrare a fost realizarea unei incursiuni, a unui sondaj în adâncul arhetipului arhaic – ca specific individual, ca mijloc de autodefinire a culturii române, din perspectiva modernității și postmodernității.

Am considerat analiza teoretică ca fiind necesar să pornească de la considerațiile și interpretările filosofice, estetice, antropologice, din dorința de a argumenta teoretic specificul problemei individualității culturale; coroborând abordarea teoretică cu cea practică în sprijinul argumentării, individualității și specificității culturale nu doar prin “arhetip” ci și prin tradiție.

Paradoxal, într-o lume în care structurile originare se consideră depășite istoric, uneori doar “fragmente” de istorie umană, pe care înseși popoarele doresc să le depășească, tocmai aici este provocată căutarea identității fără a ne reduce absolutist doar la acest aspect.

Realitatea ne confirmă faptul că identitatea națională poate și trebuie să fie căutată în matricea și arhetipul său, fără să fim acuzați de a ne situa în planul periferiei istoriei.

Cultura popoarelor europene este una de graniță, în acest vast spațiu cultural ne situăm și noi. Abordarea specificității noastre culturale nu trebuie să exprime și să semnifice închiderea noastră în lăuntrul nostru spiritual, trebuie să exprime deschiderea noastră firească spre noi spații sau spre aceleași spații geo-culturale privite ca punți de legătură între tradiții și culturi diferite, dar aflate sub incidența aceluiași timp istoric.

Paradoxal, una din obsesiile omenirii a fost și încă mai este, definirea omului sub multitudinea și complexitatea resurselor sale intuitive, creative și, nu în ultimul rând, simbolice și simbolizante. Astfel definirea omului a început de la poziția și locul acestuia ca (microcosmos) în (macrocosmos), ca atitudine întemeiată pe raportul om-cosmos, atunci când planul referențial este cel arhetipal-arhaic, și apoi raportul om-lume-Dumnezeu, atunci când această formulă se statornicește ca trinitate definitorie și unificatoare pentru planul lumii și culturii tradiționale.

Definirea omului ca ființă simbolică se declanșează pe două planuri analitice: arhaic și tradițional, unde omul semnifică, simbolizează și resimbolizează lumea. Viața individuală sau/și colectivă este cuprinzătoare, angajează cunoașterea spre căutarea acelor legitimități ce, în final, eludează descifrarea sensurilor multiple ale umanului, sensuri ascunse în omul însuși¹. Importanța acordată de noi omului ca ființă simbolică, nu este întâmplătoare. A descifra specificul acestuia sub acest aspect înseamnă a postula prioritatea conștiinței antropologice ce precede: “... nu doar ontologia și cosmologia, ci și gnoseologia și însăși filosofia cunoașterii”². Conștiința de sine oferă omului posibilitatea realizării propriei semnificații. Aceste semnificații dorim să le supunem analizei pe două planuri:

1. **Planul arhetipal transistoric**, - implică umanul privit și analizat într-un complex univers de semnificații unde a dominat mitul, cosmogonia, sacrul, ritul, magicul, ca “spații” pline de simboluri destul de greu accesibile nouă. Exegeza noastră va pune mai puțin accent pe acest aspect, dar nu îl poate ignora, mai ales în analiza semantico-semiotică a simbolurilor și a omului ca ființă simbolică. La acest nivel analitic, studiul nostru realizează doar trimiteri contextuale, analize adiacente ce se doresc a veni în sprijinul abordărilor ulterioare.

2. **Planul umanului, ca ființă istorică**, - impune crearea de valori vii, viabile, ce sporesc fondul creativ uman, valori concretizate în creații ca “*semne aruncate de om în lume*”, la acest nivel omul oferă sens și semnificație vieții sale. Modele istorice diverse au determinat și diversitate umană ca fond simbolic, modelul istoric analizat de noi aparține tradiției ce înglobează și spiritul arhaic, din sinteza acestora rezultând o logică a umanului ce cuprinde un anumit conținut ontologic, o anumită structură psiho-genetică și socio-etnică.

Ne-am asumat această abordare analitică tocmai pentru că dorim a impune și o conduită critică, prin care conservăm sensul diferenței între tradiție, modernitate, și postmodernitate, nu prin a exclude istoria, ci dimpotrivă să descoperim identitatea ce leagă tradiția de modern și să percepem simultan diferențele, distanțele în funcție de discontinuitatea decisivă care ne separă. Manifestarea acestei distanțe este poate pierderea secretului identității care ne chinuie astăzi.

Prezentul nu poate fi sesizat, decât doar dacă traversăm o perspectivă analitică contemporană, ce nu poate fi elaborată decât pornind de la caracteristicile fundamentale ce compun lumea noastră. Aici se relevă rolul aspectelor teoretice, rolul teoriei în cunoașterea acestor dimensiuni ale lumii contemporane “*filosoful, sociologul, politologul, nu se*

mai poate situa în amonte de viața curentă, ci în avalul acesteia din urmă... E sfârșitul mandatului de emancipare și începutul celui de interpret... să indice tendințe, nu să dea directive de acțiune”⁴.

În esență, societatea contemporană se află într-o criză de identitate, chiar în perioade de “individualism autarhic”, iar cultura este marcată de acest element, de diferențe ce nu trebuie abordate pe: “...axa exclusivistă, de negare a altuia, ci, într-o perspectivă de complementaritate. Departe de a conduce la armonie totală, recunoașterea egalității acestor diferențe caută să pacifice confruntările directe făcând posibilă coexistența contrariilor. Aceasta din urmă nu poate fi realizată decât de o cultură a compromisului”⁵.

La nivelul societății contemporane intervin o serie de mutații conceptuale chiar și valorice, în fenomenul numit generic cultură. “Mutația se desfășoară nu printr-o doință de schimbare, ...se impune natural; prinde mai întâi rădăcini la nivelul inconștientului indivizilor care sunt amenințați cu schimbarea anumitor obișnuinți... Departe de a fi o ruptură subtilă și radicală, mutația se înscrie într-o dinamică de transformări graduale, constante, profunde”⁶.

Existăm într-un spațiu al postmodernității aflate în vădite tendințe de globalizare. Acest fenomen se manifestă și la nivelul culturilor, nu întâmplător căutarea “identității” culturale și afirmarea acesteia este un aspect ce a “redivivat” astăzi. Din aceste aprecieri și constatări actuale s-a conturat suportul ideatic al acestei lucrări. Cunoașterea culturilor, cunoașterea omului mediat, nu este un proces simplu ce presupune accesul nostru direct, dar o posibilă cunoaștere a lor se poate realiza și interpretând semnele și simbolurile specifice unei culturi (în cazul nostru, cele ale culturii tradiționale românești) prin ele putem cunoaște omul “universul” său și particularitățile sale culturale. Acestea sunt câteva posibile aspecte referențiale prin care omul poate fi analizat ca ființă simbolică apelând și la următoarele planuri:

1. Planul sincronic, - prin acesta apelăm la mijloacele oferite de hermeneutică și semiotică prin care descoperim valențele dobândite de ființa umană, valențe ce identifică o anumită gândire și trăire umană, ce pornește de la semnificația gesturilor rituale, cuvintelor considerate magice și continuă până la scenariile cosmogonice, bogate în semnificații unde omului nu-i scapă nimic, fără a fi valorificat simbolic. Acesta este însăși un mod de a fi al omului în Univers, ca ființă individualizată⁷. Pentru a putea înțelege și defini omul ca ființă simbolică în genere și ca ființă simbolică ce aparține lumii tradiționale, trebuie să descoperim “urzeala” pe care s-a țesut conturul ființei umane ca ființă simbolică, trebuie să-i descoperim “paradigma”, pe care de multe ori o considerăm pierdută.

2. Planul diacronic, - este acela prin intermediul căruia apelăm la “scenariile”, etapele ce în timp s-au constituit în autoedificarea omului. Omul nu poate fi definit într-un mod absolut, însă ca ființă simbolică, creatoare de simboluri trăiește într-un univers “înafara căruia ar rămâne doar un simplu mamifer”⁸. Omul trăiește într-un univers simbolic, plin de semnificații, pe care îl simbolizează. Dacă Universul este atât de complex, înseamnă că și simbolizarea sa este complexă. Astfel abordarea noastră apelează la domeniul semiotico-hermeneutic, la universul speculativ, lingvistic, gestual, pragmatic, teoretic, simbolic-artistic, folcloric, la filiațiunile arhaic-tradiționale, toate pentru a decodifica universul umanului ca ființă simbolică, capabilă de a crea simboluri. Această

posibilă “deschidere” analitică a noastră dorește să puncteze “treptele” ce au fost parcurse în constituirea gândirii sintetice a omului, ce a declanșat imaginea simbolică asupra “întregului”. Abordarea noastră implică trei modalități specifice de limbaj, în definirea umanului ca “univers simbolic”:

1. **Limbajul liniar – mitic**, implică din partea noastră și posibile erori, tocmai pentru că el aparține “inconștientului logic” al omului, deci noi nu putem realiza decât analiza speculativă și contemplativă pentru că la nivelul arhaic omul nu a conștientizat transparența semnificațiilor, noi putem doar să reevaluăm și resemnificăm omul arhaic.

2. **Limbajul religios – metafizic**, prin acesta omul tradițional intră în timp și istorie, omul nu este încă total rupt de Întreg, există într-un “univers” unde domină povestirea, unde lumea este infinită, accesibilă, centrată pe divinitate, unde paradigma divinității poate fi susținută chiar logic.

3. **Limbajul mediator – profan**, poate fi o cale de mijloc în definirea omului ca ființă simbolică unde dominante sunt: “*ordinea, dezordinea, interacțiune, organizarea*”, ceea ce implică o abordare din partea noastră la nivelul analitic contemporan prin care putem descoperi omul ca ființă simbolică nu doar ca om arhaic sau tradițional, ci și ca ființă implicată socio-uman “*Suntem ființe înzestrate cu capacitate și voința de a lua o atitudine deliberată față de lume și de a-i împrumuta semnificație. Oricare ar fi această semnificație, ne va conduce să judecăm anumite fenomene ale existenței umane în lumina ei și de a le răspunde lor ca fiind pline de înțeles*”¹⁰.

Toate aceste elemente metodologice înserate doar ca posibile repere analitice folosite în abordarea viitoare a omului ca ființă simbolică, demonstrează că în final cunoașterea sa complexă nu este cunoaștere în sine, ea este provocare. Unei astfel de “provocări” am dorit să răspundem și noi¹¹, privind omul ca ființă socială acesta, este homo faber, homo cogitans, și nu în ultimul rând, homo symbolicus.

I.1. Omul ființă simbolică

Esența umană este tot ceea ce este autentic și original în om. Această “esență” în complexitatea ei poate fi cunoscută și prin semne și simboluri. Aici descoperim începutul începutului: “*un metalimbaj cu caracter simbolic... având rolul unui model redus al realului și funcționând ca o unealtă teoretică de analiză a lumii*”¹². Omul poate fi cunoscut ca:

1. **Homo symbolicus**, - ca ființă capabilă de a opera cu semne și simboluri¹³, capabil de a resemnifica natura cosmică, oferindu-ne prin semne și simboluri un instrument semiotic original prin care chiar omul modern: “*retrăind miturile se realizează ca ființă integrală universală*”¹⁴. Prin calitatea de homo symbolicus și homo signifiens, omului modern i se oferă o nouă dimensiune existențială. Aceste două atribute ale umanului “vizualizate” prin semne și simboluri “proiectează” omul într-o existență ce ignoră istorismul, unde descoperă doar arhetipul simbolismului arhaic, semiozele mitice și sentimentul preexistării sale într-o lume inclusă celei cosmice.

2. **Omul ființă ritualico – simbolică**, se manifestă prin aspecte gestuale, artistice, folclorice, având la bază logica empirică, intuitivă, transpusă într-un cod simbolic ce demonstrează translatarea din spre structuri arhetipale spre cele de suprafață,

superficial simbolice și simbolizate. Acestea demonstrează stratul superficial al omului, dar și dimensiunea de cunoaștere a umanului la un alt nivel, cel originar. Deși înțelegerea omului se poate realiza prin *“interpretarea semnelor răspândite de om prin lume”*¹⁵, aceasta depinde de “natura” lumii ce ne este punct de referință, dacă aceasta este una sacră sau profană.

3. **Omul tradițional**, - există în “orizontul misterului”, dacă acceptăm formula ce aparține lui Lucian Blaga. Misterul nu este ignoranță: *“ci nemijlocit o întrupare în real a unui adevăr general, de toți cunoscut; spre exemplu, toți știm că murim. Dar, moartea unei ființe dragi devine mister “un real inasimilabil”*”¹⁶. Omul tradițional prin complexul simbolic utilizat (cod simbolic profan, verbal, gestual de suprafață) descoperă latura metafizică a lumii determinată de devenirea simbolică, de radiațiile și interacțiunile simbolice, ca nouă treaptă în descoperirea “naturii umane”.

4. **Omul ființă istorică**, - semnifică omul timpurilor moderne și post moderne, ce s-a eliberat de tarele perioadelor trecute. La acest nivel al umanului descoperim structura biopsihică înăscută comună speciei umane, forțele psihologice specifice, capacitatea de simbolizare și de creare a valorilor culturale¹⁷. Există totuși un substrat comun al manifestărilor socio-umane: *“Pretutindeni pe pământ în aceeași perioadă de istorie, omul posedă aceleași motive fundamentale de gândire și acțiune”*¹⁸. Acest complex de “configurare” a ființei umane ne îndreaptă spre posibila individualizare a umanului ce generează și o anume cultură individuală, determinată de calitatea de om “creator” de cultură. Prin această calitate universul uman marchează “devenirea prin creație” la “devenirea pentru creație”¹⁹, astfel potențialitatea creatoare atinge la om puterea maximă. Omul a creat pentru a crea, prin “creațiile” sale materializate și în simboluri a dobândit autodefinirea de *“homo sapiens sapiens”*²⁰, *“A urmărit devenirea omului prin și pentru creație, într-un univers de creație (preexistent) sau virtual (ce urmează a exista)”*²¹. Omul creator de cultură are condiționare socio-istorică ce permite realizarea și afirmarea liberă a personalității sale. Paradoxal cultura cuprinde un univers simbolic singular în care *“determinismul ființei umane se poate transforma în libertate, în creație”*²², aici regăsim singularul și multipul exprimate prin și în creație, aici regăsim individualul, generalul, gândirea și actul, vitalitatea creatoare a individului și a colectivității.

Toate aspectele umanului prezentate în devenirea lor conceptuală, se doresc a fi reunite într-o timidă imagine a ceea ce poate fi umanul sub diversele sale fațete, ce pot fi tot atâtea orizonturi de abordare ale “naturii umane”, oferite de manifestările simbolice, create de omul ce se *“sprijină pe discurs pentru a scăpa de fascinația lucrurilor și pe lucruri pentru a scăpa de fascinația cuvintelor”*²³. Altfel spus, omul trăiește într-o lume de “coduri”, unde perspectiva logică o dublează pe cea hermeneutică, tocmai acest fenomen face posibilă reînțelegerea umanului, ca semnat (omul) ce prefigurează semnificatul (universul semnelor și al simbolurilor) dar și ca variantă inversă, unde semnificatul determină un anumit specific al semnificatului (ordinea hermeneutică devine premisă pentru o anume ordine spiritual - umană). Această ordine spirituală “anume”, dorim să o descifrăm prin propriile mijloace, semne și simboluri pe care omul le-a creat într-un anumit substrat substanțial cu un anumit conținut informațional, în cazul nostru cel specific lumii

românești tradiționale. În toate ipostazele omul este subiect creator de cultură, iar cultura este expresie vizuală a umanului ce are capacitatea de a simboliza.

BIBLIOGRAFIE

1. Afloroaei Ștefan – *Cum este posibilă filosofia în estul Europei*, Editura Polirom, Iași, 1997.
2. Idem – *Ipostaze ale rațiunii negative. Scenarii istorico-simbolice*, Editura Științifică, București, 1991.
3. Idem – *Întâmplare și destin*, Institutul European, Iași, 1993.
4. Aleau Renée – *La science des Symboles*, Payot, Paris, 1977.
5. Areopagitul Dionisie – *Despre numirile dumnezeiești*, în colecția Părinți și scriitori bisericești, București, 1991.
6. Idem – *Despre numele divine*, Editura, Institutului European, Iași, 1993.
7. Avram Vasile - *Constelația magicului - O viziune românească asupra misterului existenței*, Editată de Universitatea Creștină Năsăud, 1994.
8. Bachelard Gaston - *Psihanaliza focului*, Editura Univers, București, 1989.
9. Bagdasar Nicolae - *Teoreticieni ai civilizației*, Editura Științifică, București, 1969.
10. Balahur Doina – *Sfârșitul civilizației Turnului Babel. Creativitate, personalitate, dezvoltare*, Editura Performantica, Iași, 1997.

NOTE:

¹ A se vedea, N. Berdiaev, *Sensul creației*, Ed. Humanitas, București, 1992, p. 68.

² Ibidem, p. 67-68, a se vedea și G. Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului*, Ed. Univers, București, 1977.

³ D. Mercier, *Origine de la Psychologie Contemporaine*, Alcan, Paris, 1937, p. 293-295.

⁴ Yves Boisvert, *L'analyse postmoderniste. Une nouvelle grille d'analyse socio-politique*, Harmattan, Paris, 1997, p. 79.

⁵ Ibidem, p. 116.

⁶ Ibidem, p. 98.

⁷ "căci la urma urmei ce este omul în natură? Nimic, în raport cu infinitul, totul în comparație cu neantul, un lucru de mijloc între nimic și tot", B. Pascal, *Cugetări*, Ed. Științifică, București, 1967, p. 6.

⁸ A se vedea, Elena Puha, Nicolae Stratone, *Antropologie filosofică – simple repere*, Ed. Bucovina, Iași, 1995, p. 22.,

⁹ Edgar Morin, *Entrentiennes Avec le Monde*, în vol. *La Société*, Ed. Du Seuil, Paris, 1973, p. 35.

¹⁰ Max Weber, *The Methodology of Sciences*, Free Press, New -York, 1949, p. 81.

¹¹ A se vedea, Julien Greimas, *Despre sens, Eseuri semiotice*, Ed. Univers, București, 1975.

¹² Mihai Coman, *Mitologia populară românească*, vol.I, Ed. Minerva, București, 1986, p. IX.

¹³ A se vedea, T. D. Stănciulescu (coord.), Belous Vitalie, Moraru Ion, *Tratat de creatologie*, Ed. Performantica, Iași, 1998.

¹⁴ M. Eliade, *Imagini și simboluri*, Ed. Humanitas, București, 1994, p. 43.

¹⁵ Paul Ricoeur, *On interpretation. After Philosophy. And of Transformation of Philosophy*, Londra, 1984, p. 365.

¹⁶ Mircea Eliade, *Salilocvii*, Ed. Humanitas, București, 1992, p. 12.

¹⁷ A se vedea, John Dewey, *Noțiuni elementare de sociologie, cap. Noțiunea de natură umană*, Ed. Științifică, București, 1972, p. 93; Edgar Morin, *Paradigme perdu de la nature humaine*, Ed. Seuil, Paris, 1973; E. Framme, *L'homme pour lui- même*, Ed. Seuil, Paris, 1967.

¹⁸ Nicolae Petrescu, *Principiile sociologiei contemporane*, Ed. Științifică, București, 1994, p. 30.

¹⁹ A se vedea, T. D. Stănciulescu, *Introducere în filosofia creației umane*, Ed. Junimea Iași, 1999, p. 12.

²⁰ Ibidem, p. 13.

²¹ Ibidem, p. 13.

²² Elena Puha, Nicolae Stratone, *op. cit.*, p. 71.

²³ Clemence Ramnoux, apud, Jean Wahl, *Une étude sur la pensée archaïque "Revue de métaphysique et de morale"*, nr.4, 1960, p. 94.